

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

Studier i manuskriptet till Strindbergs Karantänmästarens andra berättelse.

Av Walter A. Berendsohn.

1. Manuskriptet.

Manuskriptet till Fagervik och Skamsund på Kungl. Biblioteket bär ännu den siste ägarens namnteckning: A. Ulrich — »som vägrat undersökning därav» (John Landquist). Början och slutet är skrivna på halva folioblad, men Karantänmästarens andra berättelse visar sig strax vara av annan härkomst; på ett titelblad i 4:o står: Till Sättaren. Inskjutes i Karantänmästaren sid. B. 26. Så följer 131 bl. l. 4:o. Texten på varje blad omslutes av en färgad ram med avrundade hörn. Det första bladet är paginerat 1 å ena och 2—54 å andra sidan, på nästa blad, med pag. 55, är en lapp påklistrad, så att hela texten täckes utom de tre sista raderna. Det är uppenbart fråga om ett äldre manuskript, som här infogas med en ny inledning. Vid jämförelse med manuskriptet till *Klostret*, Kungl. Biblioteket, Strindbergsarkivet, kartong 6, tryckt i Carlheim-Gyllensköld, August Strindbergs Samlade otryckta skrifter 2, 69 ff., visar det sig, att de båda manuskripten skrivits på fullständigt lika blad med samma inramning, ja, att de bägge partierna fogar sig ihop utan lucka, idet *Klostret* består av 29 blad med pag. 1—54. Dessa innehåller hela första kapitlet »*Klostret*» och en liten del av andra kapitlet *Aufschwung*; rubrikerna är textade med röd krita. I manuskriptet till Karantänmästarens andra berättelse står på p. 132 2. (i st. f. 3) *Bröllopp och Gatlopp*, p. 236 4. *Återseendet*, p. 265. 5. *Klangåret*, alla textade på samma sätt. Dessa rubriker tog Strindberg inte med i den tryckta texten. Vi äger alltså nästan hela manuskriptet till första delen av romanen *Klostret*, som Strindberg skrev hösten 1898. Vid slutet fattas 1 bl; manuskriptet slutar med *och hon måste finna sig i att han* (s. 214). Karantänmästarens andra berättelse från 1902 är en hastig bearbetning av en del av det gamla manuskriptet, för att öka Fagervik och Skamsunds omfång. Ändringarna verkställdes med blyerts. Berättelsens epilög (37, 215) står på 2 halva folioblad B. 26—27.

I följande undersökning citerar jag manuskriptet med p.(agina), texten med s.(idan).

2. Bearbetningen.

Meningen med bearbetningen är ett camouflerande av att bakgrunden utgöres av Strindbergs egna upplevelser i hans andra äktenskap. Därför

kan man sammanfatta största delen av ändringarna i två huvudgrupper: skådeplatserna och personerna, som bägge får suddiga konturer under camoufleringsarbetet; när Strindberg eliminerar karakteristiska detaljer, ersätter han dem med helt obestämda, färglösa. Karakteristiskt är att Frida Uhl först kallas *fröken X*, Courbièrestrasse för *X-gade*, Pankow för ****-by*, Dr. Elias för *Dr E*. Dessa exempel visar tydligt principen: han nöjer sig med att dölja det ursprungliga utan att utforma det nya.

a) Skådeplatserna.

Österrike är fullständigt eliminerat och ersatt med Danmark. Därmed sammanhänger ett stort antal ändringar, däribland följande större strykning (p. 194):

Vet Du, sade han, att Österrike flera gånger spökat för mig. Så kom jag för flera år sedan till Appenzell i Schweiz på besök hos en vän. Hur vi sutto der insnöade och sågo ut genom fönstren framträdde alltid en svartblå bergvägg i fjerran. Slutligen på tredje dagen dref mig nyfikenheten att fråga: Hvad är detta svartblå för slag? som förföljer mig; jag må se ut genom hvilket fönster som helst? — Det är Österrike! svarade man. Är det Österrike? Och jag sökte något bakom den mörka väggen, jag drömde något vackert, längtade att få se hvad som fans der, ty der måste gömma sig något som kunde ega inflytande på mitt öde. Och när det drog ihop till regnväder närmade sig den svarta väggen.

Men jag bodde också en gång i Bayern, nära Bregenz. Min morgonpromenad under ett halft års tid gick fram till en bro, hvars ena hälft var målad hvit och blå och den andra gul och svart. Jag förstod snart att det var gränsen, och när jag kom hem frågade man, hvar jag varit. — Jag har varit i Österrike. Så ville barnen följa med och se »Hvar vipan bodde.» Vi ha nemligen ett barnrim så här: »Hvar bor vipan? I Österrike! Hvar gör hon der? Värper ägg! Hur många kullar? Skepporna fulla!» Och så gick jag med barnen till bron, som de stormade. Och så ställde de sig med ett ben i hvardera riket: Nu är jag i Bayern; nu är jag i Österrike! Men längre än till gränsen kom jag icke den gången. Nu vet jag emellertid hvar vipan bor, och har sett hvad som fans bakom det svarta berget. Så underligt, jag är ju på visst sätt Österrikare, en af de kejsarliga mot hvilka Svenskarne stredo i trettioåriga kriget (s. 164).

Detta säger Axel B., den manliga huvudfiguren, till svärmodern under samtalet i *Mondsee* nära *Salzburg*, vilket ändrats till *Arreskovsjön* (*Arreskov*) nära *Odense* på *Fünen* (tysk namnform, svensk *Fyn*). Vid skildringen begagnar han »små höjder» i st. f. *små alper*. Resan därifrån går över *Korsör* i st. f. *München*. Vid *Salzburg* fiskar man *foreller*, på *Fyn* »aborrer», man dricker där *most*, i Danmark »öl».

Huvudstaden *Wien* ersättes med *Köpenhamn*. Allt om kejsaren måste givetvis fjärmās; alltså om svärfadern: *han kom just från Kejsaren i Ischl (Kejsaren! O!)* blir »från *Fredensborg!*», *ätit middag med Kejsaren* blir »med *hofvet*». *Han bjöd på cigarrer som han fått av kejsaren* blir till »fått av prinsens»; men vem är prinsens? *En pjes var antagen på Wiens Hofburg* strykes.

En liten stad i Mähren, en timme från Wien förlägges till »*Alster*», en annan gång till »*Falsen*» i ms, i texten »*Alster*»; kanske menar Strindberg

Falster, eller Als i Sönderjylland. *Mährens huvudstad* strykes. Flera gånger förekommer *Donaufloden*. Strindberg ändrar detta på olika sätt t. ex. genom strykning, en gång »längsmed kusten», »öfver Bält», »i hafvet», »öfver vattnet», *den stora floden* blir till »den stora stormfloden». Det karakteristiska ordet *Auen* för ängarna vid floden faller bort, färden till Donautrakten karakteriseras »långt in i Jutland»; »storkarna» sättes in för *hägrarna*, men sådana översvämningsängar finns inte »långt in i Jutland».

Af Böhmisk bondslägt ändrar han till »Holsteinsk».

Tyskland bortarbetas inte lika radikalt som Österrike. Visserligen försvinner huvudskådeplatsen *Berlin* med *Schöneberg-Ufer* (»Stranden»), *Lützow-bron* (»broarna), *Courbière-strasse* (»X-gade»), *Thiergarten* (struket), *Schiffbauerdamm och Spree* (»Sjöarna») och framför allt *Klostret*, bohème-krogen som Strindberg döpte Zum schwarzen Ferkel (»kaféet i Vimmelskaftet»). Köpenhamn träder även i dess ställe, representerar alltså två huvudstäder, men mest utan lika karakteristiska detaljuppgifter. Givetvis törs även den tyske kejsaren inte nämnas; därför ändras p. 83—84 ställen om akademiprofessorn som *var kejsarens umgängesvän och porträttör* och *allt rörde sig om kejsaren och hovet* (s. 118). Däremot när Maria skall resa till *München*, talas om »Berlin».

Berlins förort *Pankow*, där *Wildemannen* (Richard Dehmel) bor, ändras till »***-by».

Preussisk strykes en gång och ersättes två gånger med »dansk».

Då de två för att ingå äktenskap reser över Hamburg till *Helgoland*, *der gammal Engelsk lag ännu var herrskande*, *den lilla ön i hafvet*, *den lilla röda holmen*, ersättes allt detta med »en ö vid Engelska kanalen» nära »Dover» — där ingen ö existerar. Han går i Hamburg *vid Alsterdamm* (en av de vackra gatorna kring Binnenalstern); detta ändras till »hamnen». Från Dover far de givetvis inte till *England*, utan »in till London».

Efter att hustrun rymt från Axel B. i Berlin, reser han hem med tanken att ta livet av sig *på ångbåten mellan Stralsund och Malmö* och få *sin Östersjö till sin graf*. I bearbetningen stammar han från Norge, resan går alltså från Köpenhamn till »Kristiania» över »Kattegat».

När man från Köpenhamn reser ut i Östersjön, väljer man Bornholm, inte gärna Rügen, som däremot nås lätt från Berlin. Märkligt nog bibehåller Strindberg i bearbetningen, att Axel B. från *England* reser till sina vänner (från *Klostret* i Berlin) över *Hamburg* till *Rügen*. Sannolikt tröttnade Strindberg snart på detta ofruktbara camouflage-arbete. Här står alltså Tyskland kvar som skådeplats. Just i detta avsnitt står även en rest kvar av den ursprungliga texten som tyder på Axel B:s svenska härkomst.

b) *Personerna.*

Bearbetningen gäller mest två personer, Axel B. och Marias far.

Axel B. har gjorts till norrman, varför på p. 220 *som en gammal svensk från trettioåriga kriget* ändras till »som en gammal soldat» och p. 288 *den främmande herrn vore Svensk Kättare* till »en Atheist», hans *italienska* resa (som han har skrivit om) till en amerikansk; i Amerika har han lämnat en fränskild hustru med barn. Ett antal ställen, där hans svenska språk omtalas, ändras naturligtvis.

Djupare går en annan ändring. Axel B. är ju författare, men sysslar mest med naturvetenskapliga studier (p. 149 ff.): *Redan i tidigaste skoltiden hade han börjat syssla med Kemi och de andra naturvetenskaperna. Sedan hade han ett par års tid studerat till läkare, sedan alltjemt följt med naturvetenskapernas utveckling och särskildt nu de två sista åren systematiskt underkastat kemiens och fysikens grundsanningar en kritisk granskning och kommit till det resultat, att dessa vetenskaperna ej kunde gå vidare framåt så vida icke en ny metod användes. Det var denna metod han trott sig ha funnit och som han vid pröfning insett vara fruktbringande. Då han nu icke kunde författa, och ej heller vara sysslolös, utfyllde han tiden med sina spekulationer och kalkyler. Han hade dock alltid en förnimmelse att ur denna gröna påse skulle något fatalt framgå, antingen till hans olycka eller till hans framfärd i livet och därför höll han saken hemlig för sin hustru. Hela detta ställe strykes.*

Dessförinnan omnämnes den bland hans vänner mycket omtalade »Gröna säcken», som ändras till »Yttersta Domen» med tillägget »Det var ett historiskt arbete, däri han från en ny och djärv synpunkt behandlade världshistorien som naturvetenskap» (s. 146). Han blir alltså historiker, varför en rad ändringar blir erforderliga. Han skriver »en översikt över de förnämsta epokerna i Världshistorien» i st. f. *de kemiska elementens förhållande till reaktionsämnen*, »skickar efter sina böcker», inte *sina kemiska och fysikaliska instrument, experimenterande* ersättes med »läsande», det så länge väntade *Palladiumblecket* med »en så länge väntad bok». Här strykes en förklaring (p. 278): *Saken var den att han under sina analyser af Svaflet funnit att det som enkelt ansedd ämnet höll kol. Men för att utfå kolet hade han af analys slutit att ett Palladiumbleck som ecraserade lågan måste utskilja fint fördeladt kol. Men ett dylikt bleck var dyrare än guld.* Bara den sista satsen bevaras som »Den boken var dyr som guld.» (s. 198). Hela framställningen av hans historiska arbete är fattig på innehåll och obestämd. Man begriper heller inte, vilken betydande roll en enda dyrbar bok skulle spela därvid.

Allt som påminner om naturvetenskapliga sysselsättningar skall bort: *med svafvel i digel; hade tändt spritlampan för att värma; nu skulle svaflet tändas; släckte af lampan* blir till »slog igen boken, der det sökta borde finnas». Då han blir störd, *förlorar han i samma ögonblick tron, och vågade icke ens nu se ett misslyckande i ansiktet, vilket ändras till »ett vederläggande bevis i ansiktet»* (s. 199). Då de båda makarna flyttar till en liten stuga vid floden, slår han upp sitt *laboratorium*, ändrat till »bibliotek». Modern talar om sitt väntade barn (p. 284): *Men Du får inte röka med Svafvel på henne. — Jag skall sälja Palladiumblecket och köpa henne häst och vagn, och förridare och löpare.* Detta strykes (s. 201). I texten s. 208 står »gamla käringar kommo frågande» ganska meningslöst. I manuskriptet p. 301 står därefter: *om han snart gjorde guld. Frun sjelf gick och rubbade hans under observation varande apparater och förstörde därmed många dagars arbete.*

Dessutom strykes eller ändras en rad biografiska detaljer. På p. 63 *När han nu tänkte sig Fröken X från gårdagen, säg han icke henne, utan sin äldsta syster, en temligen lågväxt och mörk typ.* Detta ändras till »en äldre gift kusin som alltid varit honom likgiltig.» (s. 112), p. 125: *Och hon hade icke heller tillfälle glömma att han var en bemärkt ryktbar per-*

son, ty han satt just modell för sin byst och tre olika färgporträtt, och hans succéspjes höll alltjemt affischen. (s. 136), från London p. 13 att hans länge antagna pjes skulle spelas (s. 142), p. 241 *Kan Du tänka Dig, jag har fått mitt första författararvode från Italien. Femtio lire. Den arma nationen som har en så stor statsskuld skickar mig pengar! Vi måste naturligtvis på Cantina Italiana och återställa medlen* (s. 182), o. d.

På p. 57 stryker Strindberg *qvinnohatare* och på p. 58 ändrar han det till »Norrmannen» (s. 110). Men i manuskriptet var ett antal ställen kvar, som i texten är borta; alltså rättades de i korrekturet: p. 62 *qvinnohataren, som han med rätt och orätt kallades* (s. 111), p. 70 *qvinnohataren skulle kanske överraskas* (s. 115) och ytterligare 6 ställen. Bara ett enda ställe står kvar: »Fastän man kallat mig kvinnohatare, har jag alltid älskat kvinnan, och fast man kallat mig osedlighetsvän, har jag hållit på äktenskapet —» (s. 139). Han tycker 1902 inte längre om att kalla sig själv kvinnohatare som 1898.

Slutligen måste texten, som står på p. 55 under täckbladet citeras:

Jag är rädd för Dig! roade han [i Klostret: den Danske målaren] sig ofta att säga åt den Svenske.

Hvarför är Du det? Jag är ingen Don Juan och har för öfrigt icke lof att se åt qvinna förrän jag klarerat ut mitt första äktenskap med dess förbindelser.

— *Ja, jag är rädd för Dig ändå. Hon har läst Dina skrifter och talar aldrig om annat än Dig.*

— *Låt bli att ta hit henne då, om Du anser henne vara farlig för mitt lugn.*

Och så skedde! ty hon kom icke.

Men så snart Maria har rest till München och han går till Klostret, träffar han henne (p. 101): *en lång, kropplös blond Svenska*. (Dagny Juel var ju från Norge.) *Dansken* blir här till *Svensken* (och identifieras under vistelsen på Rügen senare med Adolf Paul), *Svensken* till *Norrman*. Hon avskedar sin mångårige vän. *Hans profetia gått i fullbordan* strykes (s. 127). På p. 103 är *Hon erbjöd fördelen att kunna förstå hans eget språk* ändrat till »förstå honom fullt», vilket ju vore ganska nedsättande för Maria, danskan, om det inte vore en hastig, otillräcklig ändring, då båda är från Sverige. På p. 109 är *då ej något erotiskt inträd i deras förhållanden* struket med bläck, alltså under författandet av *Klostret* 1898, likaledes som *Ilmarinens förälskelse* i blyerts nere under texten, satt med en asterisk som tillägg till *erotiskt*, en av dessa notiser som Strindberg brukade skriva ned, för att skissera planen till det pågående arbetet: *Ilmarinen* är *Tavaststjerna*; men idén är inte utförd och notisen därför eliminerad.

På p. 220 stryker Strindberg: *Drif ut Tjenstegvinnans Son, hörde han i öronen! Hans hand mot alla och allas mot honom*, och på p. 221 står *I alla fall: försätta en människa i ett sådant läge!* som texten s. 174, men därefter strykes: *det kunde endast Satan . . . alltså var den som styrde hans öde sämre än han, och han ansåg sig ha rätt att spotta efter den*. Likaledes på p. 288: *Alltså: Dref ut tjenstegvinnan och hennes son, återigen*.

Camouflaget av Frida Uhls far börjar, så snart han nämnes i berättelsen. På p. 108: *Han var nämligen regeringsråd, gick på hofvet, skötte stats-tidningen, hade tolf ordnar och ville hellre skjuta sig än bli svärfar till en*

känd nihilist. Därav blir »Han var nemligen statsråd (måste vara *etatsråd*, vilket är på två andra ställen bibehållet), bodde i Odense, gick på hofvet, när han var i hufvudstaden, hade 12 ordnar . . .» (s. 129). Därför måste i Marias tal *min far* ändras till »min Redaktör» (p. 134 s. 140), och p. 199 *hofrådets ankomst* till »etatsrådets» (s. 165). Refererande hans åsikter, stryker Strindberg, att han talade sympatiskt *om Ibsen*, så att bara »om de moderna rörelserna, om den skandinaviska litteraturen i allmänhet» står kvar. På p. 210 strykes efter »detta hus» *hvilket han skrifvit ihop* (s. 170). På p. 213 ersättes *Svärfadrens officiella eller hovtidningen* med »den . . .» (s. 171). När vid återseendet Maria berättar, att *en pjes hans var antagen på Wiens Hofburg* tillfogar hon *Det ha vi far att tacka för*. Men det hela faller bort i texten. Om morfadern heter det på p. 276: *Den gamle var en väldig jägare och fiskare, hade mycket observerat naturen och äfven studerat naturvetenskap*. Det hela ersättes med »en bildad man». Morföräldrarna djupt inne i Jylland förblir katoliker och vill att barnet döpes katolskt, som Axel B. sätter sig emot; p. 287 ändras: *ingen protestantisk prest* till »katolsk», emedan man ju befinner sig mitt i ett protestantiskt land. Folk *korsade sig* blir till »vände sig bort».

Huvudändamålet med bearbetningen är uppenbart att skydda *Frida Uhls familj för att bli igenkänd*. Eftersom även hon är maskerad till »en berömd skönhet av Köpenhamns vackraste typ», »den sköna Köpenhamnskan» (p. 57, s. 110) kallad först Fröken X (s. 109—112), senare Maria (första gången s. 166), behövs inte mera många ändringar. Språkförhållandena ger anledning till strykningar: på p. 68 s. 114 *på Ert vackra språk*, som har en särskild mening när en tysk flicka ber en svensk författare om det; p. 113 s. 131 står som slut i hennes telegram *på dålig svenska. Jag elsker Dig mycket*; p. 121, s. 135: *Ett praktiskt förslag framkom dock: hon skulle lära hans språk och sjelf öfversätta hans arbeten, hvilket redan vore en stor vinst*; p. 161 s. 150 frågar han, om hon *vill lära hans språk*, vilket ändras till »öfversätta hans arbeten». Men skildringen av hennes skiftande personlighet står fullständigt oförändrad kvar.

I manuskriptet omtalas ännu under Axel B:s vistelse i *Pankow* p. 224 ff. två figurer ur krogen *Klostret*, *Wüldmannen* och *Ryssen Popoffsky*, men det första namnet försvinner helt och ersättes med färglösa uttryck som »en krogvän», »vännen», »värden» och den andre blir genomgående till »Svensken».

c) Övriga ändringar.

En gång fjärmar Strindberg ett grovt uttryck p. 237: *jag s-r i dem såsom de s-t i mig* och skriver »jag dras med dem såsom de dras med mig» (s. 181). Dessutom förekommer ett stort antal smärre stilistiska ändringar. Som ur min framställning om ordet *kvinnohataren* framgår, fortsätter Strindberg bearbetningen under korrekturläsningen även i fråga om en del små ändringar i stilen.

d) Kvarstående rester.

I den tryckta texten förekommer ett antal ställen, som Strindberg skulle ha ändrat vid en noggrant genomtänkt bearbetning. Några exempel:

S. 135: Maria säger: »Wer dreiundzwanzig Jahre alt ist, der weiss Alles!» Hon talar här alltså tyska som Frida Uhl.

S. 158: Axel B., norrmannen, befinner sig på Rügen, samman med Ilmarinen och »svensken, som var förälskad i henne [Lais] och kom på slutet» (s. 157). Här läser vi i texten: »måste han sitta till bords med sin landsman» och »halvhätska blickar från den olycklige landsmannen». Axel B. är alltså här ännu svensk.

S. 172 skriver Strindberg: »Vilket dubbelliv måste ej denna kvinna föra, då hon i de radikala kretsarna uppträdde som anarkist, och i hovtidningen var gammalkonservativ.» Jag lämnar frågan oberörd, om en hovtidning i Danmark existerade vid denna tid. I alla fall är det omöjligt, att en människa i Köpenhamn spelar dessa två roller. Frida Uhl umgicks i radikala kretsar i Berlin och München och skrev konservativa bokrecensioner och kåserier för sin fars tidning i Wien. Det är detta, den citerade satsen kritiserar.

S. 198: »Processen i Köpenhamn sträckte sina verkningar utom landets gränser. . . » gäller, om processen förs i Berlin och författaren befinner sig i Österrike; men Köpenhamn och Jutland hör till samma rike.

S. 179 f.: Strindberg glömmer, att han maskerar Axel B. som historiker. »För att fördriva tiden begagnade han traktens flora att studera växternas biologi.» De följande två sidorna är en rest ur den ursprungliga autobiografiska berättelsen. Jfr s. 165: han »gick ut att botanisera». Även genom berättelsen om hans historiska studier på s. 197 skymtar överallt igenom, att det egentligen gäller naturstudier.

Slutligen förräder också författarens bildspråk att botaniska ting, naturstudier och matematiken står honom mycket närmare än historiska studier; några exempel:

S. 121 »ett nätverk av fina sugrötter klängde sig ut från hennes väsen och flätade sig in i hans».

S. 129 »att analysera den andra under mikroskop».

S. 140 »Förhållandet var, att de liksom neutraliserat varandra så att ingendera reagerade mera».

S. 144 »begagna sin hustru som vivisektionskanin».

S. 156 »hotellräkningen vilken växer i geometrisk progression» . . . »så kan lätt ett perpetuum mobile uppstå».

S. 187 »Härtill fordrades ekvationer av högre grader. Makar med elementarbildning i Ganots fysik kunna nog tillgripa likheten med de elektriserade flädermärgskulorna».

Det är samma stil, bara mindre utpräglad, som genomgående kännetecknar »I havsbandet», där Borg är naturforskare.

Historien däremot efterlämnar ringa spår i bildspråket: bara trettioåriga kriget förekommer. Strindberg stryker det p. 196 och p. 220, men bibehåller det p. 203—12, där skildringen av striden mellan Axel B. och hans hustrus morföräldrar om barnets dop behärskas helt av denna jämförelse mellan 1600-talets svenskar i Tyskland och Axel B.

Dessa exempel är tillräckliga för att visa bearbetningens slarvighet.

3. Textkritiska notiser.

Jag anför endast de mest graverande ställena:

S. 110: »Efter supén samlades man i salongen och straxt sutto de två,

den sköna Köpenhamnskan och norrmannen i varandras närhet så att han hjälpte henne med *koppen*.» Man frågar sig: dricker de något där? I manuskriptet står så att han hjälpte henne med *kappan*, men detta i ett annat sammanhang. Uppenbart kom hela texten här vid tryckningen i olag, varför jag avtrycker Strindbergs handskrivna, bearbetade text p. 58 f.:

Efter supern samlades man i salongen, och straxt suto de två, den sköna Köpenhamnskan och norrmannen i en så djup konversation att en grupp herrar och damer med skälmiska miner slogo en krets för att se på dem. Men de märkte intet, utan talade och talade tills värdinnan kom och afbröt med inbjudningen till thé.

När slutligen sällskapet skulle gå, råkade han och hon på samma outrannsackliga sätt att befinna sig i varandras närhet så att han hjälpte henne med kappan. Och när hon frågade hvem som följde henne hem, svarade han: jag, naturligtvis och blef accepterad.

Och till jämförelse s. 110: »Efter supén samlades man i salongen, och straxt sutto de två, den sköna Köpenhamnskan och norrmannen i varandras närhet så att han hjälpte henne med *koppen*. Och när hon frågade vem som följde henne hem, svarade han: — jag naturligtvis, och blev accepterad.

När slutligen sällskapet skulle gå, råkade han och hon på samma outrannsackliga sätt att befinna sig i en så djup konversation att en grupp herrar och damer med skälmiska miner slogo en krets för att se på dem. Men de märkte intet, utan talade och talade.»

De två scenerna, den i salongen och den i tamburen, har blandats ihop och inbjudningen till thé är borta.

S. 114: Under tiden ägnade hon som jämnåriga sitt intresse åt mänsklighetens lyftande ur pauperiet och befrielse från förtryck. p. 69: *de jemåriga och paupertet*.

S. 131: Han tyckte sig höra den kvarlåtnes väsende röst — hon öppnade nämligen aldrig läpparna . . . p. 112: *den qvarlåttnas*. Det gäller Dagny Juel.

S. 132: Han blev stående två minuter för att fatta ett beslut. När kyparen kom, bad han denne . . . Mellan dessa två stycken står i manuskriptet p. 114: *Därpå tvättade han sig, gick till sängs och ringde på kyparen* vilket förbinder de två satserna.

S. 141: — Vet du, detta är mycket härligt, men jag blir idiot! beklagade hon sig. — Du också? Här följer i manuskriptet p. 136 en gång till: — *Du också!*

S. 141 Efter: »ty nu väckte han henne» följer i manuskriptet p. 138 ännu ett stycke: *Deras tystnad blef oroande och midt i ett kärleksfullt bemötande visste man att den andre gick och slöpade den knif som skulle skära bandet*. Det är sannolikt att Strindberg själv strukit detta ställe i korrekturet.

S. 143: När han såg den lilla gestalten vanställd av de många paketen som han själv ville bära . . . På p. 140 är ordet *han* inte tydligt att skiljas från *hon*; *hon* ger en bättre mening.

S. 148: står en ofullständig sats: Kanske hittills obesvarade satser i den frågan makarna instinktivt undveko: kvinnofrågan. p. 154 finns supplementet: *Kanske fick hon äfven en del skarpa svar på sina hittills obesvarade satser . . .*

S. 182: Inte vara ifrån varann en halv dag, då blir det straxt galet. — Det var visdomen själv! menade han, och ... hon! här uppdök ett minne från Dover och här ett från London, där de icke voro ifrån varann en minut ... p. 240: *Det var visdomen sjelf! menade han, och ... hm! ...*

S. 196: Den unga frun var ... mild och kvinnlig; ödmjuk, till och med tacksam mot mannen ... p. 274: *mild och qvinlig; ödmjuk till och med och tacksam mot mannen*. Hon var inte ödmjuk mot mannen!

S. 203: norrmanen kommer! och tar sin dotter med sig på trossen, ty han är norsk undersåte. p. 289: *ty hon är norsk undersåte*.

S. 208: Axel B. skriver till sin rike vän i Paris om grundandet av ett kloster. Här heter det: författade regler. p. 299 står tydligt: *regeln*.

4. Manuskriptet som autobiografisk källa.

Karantänmästarens andra berättelse har alltid betraktats som en del av Strindbergs autobiografi; av författaren själv, av översättarna (så tog t. ex. Emil Schering den ur Fagervik och Skamsund och infogade den med titeln »Entzweit» i sin autobiografiska serie), kritikerna och publiken. Undersökningen visar att denna källa är grumlad, både vid bearbetningen och vid tryckningen. Om man inte hade manuskriptet och annat material till supplement, vore det på ett antal ställen svårt att tyda texten. Vem är t. ex. »dansen från kafeet», »som bodde en halv timmes järnväg från Hamburg», »Herr ***», som just har rest till Danmark»? Jfr s. 154 f. Det var Holger Drachmann. På Rügen »måste han sitta till bords med sin landsman, som tillskrev honom förlusten av Laïs», om vilken han berättar: »Halvhätska blickar från den olycklige landsmannen gjorde icke bordets inbillade njutning större» (s. 158). Det var Adolf Paul. Efter flykten från Arreskov, återvänd till Köpenhamn »satte han sig ner i en by utanför staden där en krogvän bodde med familj», »***-by» (s. 176). Det var Richard Dehmel i Pankow. Svensken, som tillkommer dit på ett längre besök och är gift med Laïs, är polacken Stanislaus Przybyszewski, »Infernos» Popoffsky (s. 178 f.). För att tolka alla detaljer ur Strindbergs egna upplevelser behövdes en ganska lång kommentar.

Manuskriptet *Klostret* från hösten 1898 däremot är »naturligtvis oskattbart ur självbiografisk synpunkt, varvid man dock måste beakta att det återger Strindbergs syn på det andra äktenskapet fyra år efter skilsmässan. Hela Infernokrisen ligger mellan Klostret och de upplevelser han där berättar om», skriver Martin Lamm (August Strindberg, 2:a rev. uppl., Stockholm 1948, s. 241).

Strindberg rör sig uppenbart i denna roman inom samma föreställningskrets som i »Inferno», »Legender» och »Till Damaskus I och II». När man försöker att i all korthet sammanfatta detta vad man kan kalla Inferno-inslag, uppmärksammar man strax att Strindberg belyser och analyserar äktenskapet med hjälp av Swedenborgs Amor Conjugalis (jfr s. 186 f.). Swedenborg läste han ju först grundligare 1897/98 i Lund. Detta är en påverkan på ett särskilt ställe i berättelsen. I manuskriptet frågar gamla käringar »om han snart gjorde guld». Strindbergs guldmakeri började först 1896 i Paris. Viktigare och mera djupgående är drag som behärskar det hela. Det är framför allt Axel B:s uppfattning av hän-

delsernas gång, som är helt annorlunda än Axel Borgs i romanen »I havsbandet» 1890 (som också älskar en Maria). Fiskeriintendenten anser det som sitt högsta ideal att själv, medveten, med sitt förnuft och sin vilja, styra sitt livsöde (även om det inte lyckas); Axel B. däremot tror att han är en lekboll i en övernaturlig makts hand. Strax i början står »på samma outrannsakliga sätt» (jfr s. 110), och genom hela berättelsen upp-
 repar sig åter och åter yttringar, att det som sker inte är naturligt. Han tvekar absolut inte om hur han skall uppfatta denna makt, som han karakteriserar med olika ord, »ödet», »en osynlig», »en okänd», »en suggestiv makt», »Satan», »en osynlig hand», »den svarta handen»: det är en ond makt, som man inte kan motstå, som förföljer, tuktar, straffar med grymhet och gemenhet och gör livet till ett helvete. Han tror sig ej känna någon god Gud (jfr s. 159). *Alltså var den som styrde hans öde sämre än han och han ansåg sig ha rätt att spotta efter den* (p. 221). Denna hans synpunkt förvandlar en rad händelser (som i och för sig kunde uppfattas som helt naturliga) till en martyrs passionsväg, arrangerad som en följd av pinorum, där alla hans skräckdrömmar blir verklighet; han ser en utspekulerad stegring i dessa »hemska», »rysliga», »ohyggliga», »helvetiska», »infernalska», »dämoniska» scener som han upplever i London, Hamburg, på Rügen, i Mondsee bei Salzburg, i Pankow nära Berlin (där dårar lever i öppen vård), i själva Berlin, i Donautrakten hos sin hustrus morföräldrar och överhuvudet i detta korta äktenskap.

Strindberg använder hela sin nya stilkonst för att framställa detta Inferno-inslaget, dessa funderingar, som ligger som ett tjockt skal omkring de annars ganska realistiska skildringarna; men jag får egentligen inte intrycket, att han avsiktligt korrigerar verkligheten. Just därför känner man hela tiden så starkt motsatsen mellan hans objektiva upplevelser och hans subjektiva grubblerier. Om man tar det cum grano salis, kan man säga, att hela Inferno-inslaget kan fjärmars, utan att själva förloppet ändras, dvs. man kan tränga igenom romanen *Klostret* från 1898 fram till upplevelserna från 1893—94, och detta gör manuskriptet ännu värdefullare såsom autobiografisk källa.

Som exempel på, hur man verkligen kan söndra upplevelse och reflexion, anför jag början av hans kärlek till Frida Uhl i hans två olika framställningar:

S. 116 f. »Men när de inträtt i den ljusa lokalen och hon lagt av pälsen och duken, stod hon där i ett slag som den unga skönheten. En mossgrön enkel klädesklänning, tätt åtsittande, visade en adertonårings figur, och håret som hon strukit slätt kom henne likna en vuxen skolflicka. Han kunde inte dölja sin rörelse inför detta trolleri, utan överfor hela hennes gestalt med ögonen som om han med en strålkastare ville upptäcka en dold fiende. — (Eros! nu är jag förlorad! tänkte han; och från den stunden var han det!)»

S. 119. »När han tänkte tillbaka på det ögonblick då ur pälsens djurskinn den ungdomliga skönheten krupit fram, fann han däri något hemskt olycksbådande. Det var icke den jungfruliga skönheten med reflexer från barnets paradiset, utan en dämonisk mörk fågring som blir mäns bane, mannaviljans grav, och bringar förnedring och ofärd, ärelöshet och köpslageri. Men som är oundviklig, oundkommelig som ödet.»

Även det första stället innehåller ett dunkelt element, t. ex. »en dold

fiende», »Eros», som väcker »fruktan», men grubberiet i ensamheten stegrar intrycket oerhört starkt, så att det får »något hemskt olycksbådande, en dämonisk mörk fågring».

Det förekommer ett enda ställe, där Strindberg talar litet annorlunda om Axel B:s tro, på s. 210 ff., där berättas, hur han ändrar »ordet Öde till Försyn, därmed antydande att ett medvetet personligt väsen styrde hans bana. Han kallade sig numera Providentialist för att något namn ha, med andra ord: han trodde på Gud, utan att nogare angiva vad därmed menades.» Det kan vara tvivelaktigt, när Strindberg själv kom till denna uppfattning, 1894 eller senare, om han inte daterat den här alltför tidig, men vid författandet av romanen »Klostret» hösten 1898 karakteriserar han sitt förhållande till det hinsides såsom tron att hans öde styrs av en ond makt; detta får fasthållas!

Dessa »Inferno»-reflexioner (som tillika speglar hans skiftande psykiska tillstånd) är den ledsagande grundmelodien till berättelsens brokiga mångfaldighet, bakgrunden, som bär den fängslande skildringen, framför allt ett utomordentligt levande kvinnoporträtt, det av Strindbergs andra hustru, Frida Uhl.

Inom denna realistiska skildring förekommer en del betraktelser som absolut inte passar till Inferno-melodien och -stilen. Diktaren talar om »det gudomliga lättsinnet» (jfr s. 135, 155, 192), som han varierar s. 135 med »poetens sorglöshet». Och det märkligaste uttryck av poetens sorglöshet är att Axel B. under upplevelsernas ström tänker på den roman han skall skriva, ja, jämför händelsernas gång med diktningens former. S. 161: »får jag ingen ära av det, så får jag ett kapitel i min roman». S. 165: »Detta är en 'scen' (anföringstecken i ms.) som ingen haft förr! Den är min, om det ock ska svida i skinnet.» S. 175. »Om detta skulle behandlas som romanmotiv, måste läsaren slänga bort boken och säga: Nej, det är för tjockt! Och som fars icke roligt nog!» Jfr även den allmänna betraktelsen S. 181: »Andra påstod att nyfikenhet uppehölle människan. Man ville se hur det gick, alldeles som vid romanläsning eller åseende av en pjäs.» Allt detta hör till själva äktenskapets tid, ger oss sannolikt en djup blick in i Strindbergs själ vid denna tid och låter oss förstå, hur han efter skilsmässan från första hustrun och på väg till »Damaskus» kunde inskjuta detta intermezzo med Frida Uhl.

Givetvis måste Strindbergs framtida biograf kritiskt jämföra denna källa med allt annat tillgängligt material.

Det förekommer i hela romanen bara ett enda årtal s. 208: »Detta skedde år 1894 i augusti.» Strindberg framhäver detta datum i sammanhang med sitt brev till den rike vännen i Paris (Leopold Littmansson) om klostret, som han ämnar grunda. Romanens aldrig skrivna andra del skulle nämligen skildra hans försök att inträda i ett katolskt kloster, och därtill är detta ställe en förberedelse. För att begagna manuskriptet som biografisk källa, är det nödvändigt att genomföra en datering av alla händelserna, framför allt med hjälp av de redan tillgängliga Strindbergsbrev. Hur givande detta kan bli, skall jag belysa med två exempel. Besöket i Pankow hos Richard Dehmel (jfr ms. p. 224 ff.) efter vistelsen i Mondsee nära Salzburg kan dateras på grund av ett brevkort till denne vän ungefär till tiden före den 13 augusti 1893. När hustrun lämnar honom i Berlin efter en strid och reser till sina släktingar i Österrike, gör

mannen ett kort besök i sitt hemland, Sverige, ms. p. 260. I en samling brev till Elis Strömgren som nyss blivit tillgänglig finns bl. a. ett brev och ett brevkort, skrivna i Lund, som fastlägger denna vistelse till tiden före den 25 oktober 1893.

Efter utnyttjande av breven får man begagna sig av det stora material, som just om denna tid föreligger, inte blott Frida Strindbergs skildring i Strindberg och hans andra hustru I—II, Stockholm 1933—34, samt den tyska och den engelska upplagan, som är avvikande, utan även övrigt material från Berlinkretsen. Det är nämligen ett inte nog uppmärksammat faktum att beröringen med Strindberg på bohème-krogen »Zum schwarzen Ferkel» verkade aktiviserande på nästan alla deltagare. Från honom utstrålade uppenbart en väldig ström, en virvelvind av impulser. I manuskriptet till *Klostret* omtalas, att *han just satt modell för sin byst och tre olika färgporträtt*. Men inte blott de bildande konstnärerna, utan även författarna (som Richard Dehmel, Adolf Paul, Stanislaus Przybyszewski, Tavaststjerna, Carl Ludwig Schleich) inspirerades starkt av hans kraftladdade, eruptiva personlighet. Uppgiften att kritiskt jämföra och utnyttja alla dessa källor för att skildra cirkelns litterära betydelse för Strindberg och de andra är som helhet ännu olöst.

Ett annat centralt problem från det andra äktenskapets tid är Berlinprocessen om Strindbergs »Die Beichte eines Thoren». Det är nu allmänt erkänt, vilket ödesdigert inflytande »Giftas»-processen 1884 hade på Strindbergs psykiska utveckling under 80-talet. Frågan är, om inte Berlinprocessen 1893—94 fått en lika avgörande betydelse under 90-talet. I Karantänmästarens andra berättelse förekommer några ställen om den. På s. 137 berättas: »April månad gick in med full vår. Hans åsikter hade samtidigt ljusnat; pjäser voro antagna, en roman såld för en rätt betydlig summa . . .» Så följer s. 147 skildringen, hur hans hustru i London läser den just ankomna boken, »den hänsynslösa skildringen av hans första äktenskap», och hur starkt hon påverkas. S. 189 nämnes processen: »mitt i alltsammans fick han åtal för sin sist utgivna bok, som tillika konfiskerades». (S. 198 blir processen anledning till tvisten med hans frus morfar.) S. 193 heter det: »Men fattigdomen kom; hans process hade skrämt förläggare och teatrar . . .» Och i samband härmed skriver Strindberg: »och värst av allt — han kunde icke skriva!» . . . »ty en stigande olust, han sedan länge märkt vid sitt författaryrke, växte nu till avsky. — Vilken selsättning: att sitta och flå sina medmänniskor och sedan bjuda ut skinen, med anspråk på att de skola köpa dem. Jägarn lik som (s. 194) i sin hungersnöd hugger svansen av hunden, äter själv köttet och ger hunden bena, sina ben [måste heta 'hans ben']. Gå och spionera ut människors hemligheter, förråda sin bästa väns födelsemärke, begagna sin hustru som vivisektionskanin, fara fram som en kroat, hugga ner, skända och bränna och sälja. Fy fan!»

Jag glömmer inte att stället är skrivet 1898. Det är möjligt att de samvetskval som här synes ledsagade avskyn först senare. Men processen bidrog utan tvivel till att Strindberg mera och mera avvände sig från sitt egentliga yrke och gick över till nedskrivande av sina naturvetenskapliga forskningar. Han skriver 1898: »*I sin förtvivlan satte han sig ner och skrev en översikt över de kemiska elementens förhållande till reaktionsämnen, troende sig eller i sin nöd inbillande sig genom detta arbete kunna slå sig*

igenom, och spåra in på en ny bana, naturvetenskapens, vilken varit hans första ungdoms innan han blev författare» (jfr p. 269, s. 194). Enligt manuskriptet befinner han sig i *Mährens huvudstad*. Detta är alltså en hänvisning på »Antibarbarus», som han verkligen skrev i Brünn. Tron på hans naturvetenskapliga studier är uppenbart inte bergfast!

Det är en utbredd mening bland strindbergforskarna, att Strindberg vid denna tid var utskriven och behövde nya intryck. Men sådana tillstånd av tomhet varade eljest inte så länge hos Strindberg. Han var även under perioden 1894—97 rätt produktiv, men bara ej på det område, där han var mästare, det litterära, i synnerhet det dramatiska, som gick lättast för honom. Varför alltså inte ta hans egen förklaring med i betraktelse, att han fått avsky för sitt litterära yrke?

Naturforskningen kunde i hans psykiska hushållning absolut inte ersätta det litterära skapararbete, som dagligen gav honom en ovanlig lyckalighetskänsla och styrkte hans personlighet mot de sjukliga elementen på botten av hans själ. Under naturstudierna stod han hela tiden på gungande grund och kände inte någon lycklig säkerhet, som det ovan anförda citatet visar lika tydligt som ett ställe litet senare. Efter lång väntan får han *det dyrbara Palladiumblecket*, med vilket han hoppas att kunna visa fram kol i svavlet. Hustruns morfar stör honom i hans experiment: *Handen darrade, han blef som lamslagen och släckte af lampan, ty han hade i samma ögonblick förlorat tron, och vågade icke nu se ett misslyckande i ansiktet*. Ofantligt mycket för Inferno-krisens hela förlopp betyder därför den avsky för det litterära arbetet som skärptes starkt genom Berlinprocessen.

En stor del av materialet om Frida Uhl och hennes släktingar i Österrike är ännu inte tillgänglig. Men jag fick Frida Uhls samtliga bidrag till hennes fars tidning i fotostatkopior genom försorg av Dr. Wilhelm Böhm på Statstryckeriet i Wien och kunde fastslå att de förebråelser som Strindberg i Karantänmästarens andra berättelse s. 171 f. framför mot hennes journalistik i hovtidningen är fullt berättigade (jfr Berendsohn, Frida Uhls journalistik, Dagens Nyheter 5 april 1950).

Men inte blott genom supplerings och tolkning med hjälp av andra källor är manuskriptet till »Klostret» givande, utan även såsom självständig autobiografisk källa. Detta framgår av de ursprungliga ställen, som till största delen publiceras och kommenteras här första gången. Jag hänvisar bara till berättelsen om Strindberg med barnen vid den österrikiska gränsen, palladiumblekets historia, en del detaljer om hovrådet Uhl och kejsaren av Österrike, Strindbergs modellsittande i Berlin, hans arvode från Italien, Frida Uhls behandling av Strindbergs Italienska resa osv.

Det är omöjligt att lösa alla de talrika biografiska problemen angående denna period av Strindbergs liv inom denna manuskriptstudies ram. Men de anförda exemplen visar hur mycket manuskriptet till *Klostret*, emedan skildringen står verkligheten så nära, betyder såsom autobiografisk källa (utöver Karantänmästarens andra berättelse) för den framtida Strindbergsbiografien.